

SİYASAL ALANDA KAVRAMSAL DEĞİŞİMİN İZLERİ: BİRİNCİ MECLİS İLE İKİNCİ MECLİS TUTANAKLARI ÖZELİNDE BİR SÖYLEM ANALİZİ

THE TRACES OF CONCEPTUAL TRANSFORMATION IN THE POLITICAL SPHERE: A DISCOURSE ANALYSIS ON THE PARLIAMENTARY MINUTES OF FIRST AND SECOND PARLIAMENT

HAZAN GÜLER SARI*

ABSTRACT

Discourse is a social, political and cultural form and it can differ in context and usage under the influence of political developments. Although the transformations in Turkish political life has been examined in many ways by means of law, economics and sociology, the reflections of change in this study are handled from a linguistic point of view, with a hermeneutic and scientific understanding. In this study, a discourse analysis has been carried out in the context of the concept of will, which is the key concept for both political and social life in the beginning of 1920s which represents an important break and re-existence in our political history. These analyses are done through the parliamentary minutes of First and Second Assembly within the scope of some selected themes in a comparative manner. The parliamentary minutes are evaluated by direct quotations of the speeches in the assembly. At this point, the focus will be on how the concept of national will was used in the two parliaments and whether the context of the concept and other issues related with the concept have changed.

Keywords: First Parliament, Second, parliamentary minutes, national will, discourse.

Öz

Söylem toplumsal, siyasal ve kültürel bir formdur. Söylem, siyasal gelişmelerin etkisi altında bağlam ve kullanım anlamında farklılıklar gösterebilmektedir. Türk siyasal hayatındaki dönüşümlerin izi hukuki, iktisadi, sosyolojik olarak pek çok açıdan incelenmiş olsa da bu çalışmada değişimin yansımaları dilsel açıdan, hermenötik bilimsel anlayış çerçevesinde ele alınmıştır. Siyasal tarihimizde önemli bir kopuşu ve yeniden var oluşu temsil eden 1920'ler başlangıcında hem politik hem de toplumsal hayat için anahtar niteliği taşıyan irade kavramı özelinde bir söylem analizi yapılmıştır. Söz konusu analiz, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı ilk dönem ile Cumhuriyet'in ilanı beraberindeki ikinci dönem tutanaklarında belirlenen temalar kapsamında ve dönemler arası karşılaştırmalar yoluyla gerçekleştirilmiştir. Meclis tutanakları kaynakların doğrudan taranmasıyla değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu noktada Birinci ve İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi dönemlerinde milli irade kavramının hangi bağlamlarda kullanıldığı; kavrama atfedilen değerler ile kavramla ilişkilendirilen hususların değişime uğrayıp uğramadığı soruları yanıtlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci TBMM, İkinci TBMM, meclis tutanakları, milli irade, söylem.

* Araştırma Görevlisi, Kırıkkale Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6491-0797>

Makale Atıf Bilgisi: GÜLER SARI Hazan, (2020). "Siyasal Alanda Kavramsal Değişimin İzleri: Birinci Meclis ile İkinci Meclis Tutanakları Özelinde Bir Söylem Analizi", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 129-150.

Gönderim Tarihi: 09.02.2020 Kabul Tarihi: 29.03.2020

GİRİŞ

Türk siyasal hayatında siyasal alana dair değişim ve dönüşümler pek çok araştırmanın konusu olmuş; Osmanlı Devleti'nden yeni Türkiye devletine geçiş dönemi politik, hukuki, iktisadi, sosyolojik ve benzeri birçok anlamda çalışılmalıdır. Söz konusu sürecin kendine has yapısı interdisipliner araştırmalara olanak verirken bu süreçteki karmaşık dinamikler kuruluş dönemi Türkiye'sinin günümüzde halen ilgi duyulan bir konu olmasını sağlamıştır. Bu anlamda Türkiye'deki siyasal değişimlerin dilsel alandaki etkileri diğer çalışma alanlarına kıyasla daha az tartışılmış bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk siyasal hayatı bağlamında önemli bir kopuşu ve yeniden var oluşu temsil eden 1920'li yıllar ise bahsi geçen dönüşümler evresinin temel taşı- nı oluşturur. Yüzüncü yılını doldurmaya hazırlanan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), o tarihten bu yana aldığı kararlar ile Türkiye Cumhuriyeti'nin lokomotif görevini üstlenmiştir. Meclisin açıldığı ilk dönem ile Cumhuriyet'in ilanı beraberindeki ikinci dönem, şüphesiz parlamento tarihi açısından önemini ve eşsiz konumunu korumaya devam etmektedir.

Siyasal alanda kavramsal değişimin izlerini sürmeyi amaçlayan bu çalışma, farklı bilimsel alanların birlikteliğinden beslenerek Türkiye'de parlamen- to tarihinin yüzüncü yılında Birinci ve İkinci Meclis özelinde söylemsel bir incelemeyi kapsamaktadır. Siyasal bir organ olarak mecliste kendilerine sıklıkla başvuru siyasal kavramların Birinci ve İkinci Meclis dönemlerinde hangi bağlamlarda kullanıldığı, kavramlara atfedilen anlam ve değerin değişime uğ- rayıp uğramadığı soruları yanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda belirlenen kavramlar kapsamında her iki döneme ait meclis tutanakları karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir. Çalışma söylem analizi yöntemine dayalı olup meclis tutanaklarının taranması kapsamında değerlendirmeler sunmayı amaçlar.

Konuyla ilgili kapsamlı bir literatür incelemesi yapıldığında Türk siyasi tarihine yönelik kavramsal ve söylemsel düzeyde çalışmaların varlığından bahsetmek mümkündür. Ancak söz konusu çalışmaların, belirli bir kavra- mın dönemler arası farklılıklarını ortaya çıkarmaktan veya dönemler arası değerlendirme yapmaktan ziyade, kavram(lar)ın ilgili dönem(ler)de belirli siyasi figür(ler) tarafından kullanımına yoğunlaştığı görülmektedir. Bu kimi zaman söylem analizi temelinde gerçekleşmiş, kimi zaman ise çalışmalarda kavramsal değerlerin kullanım sıklıklarına başvurmak şeklinde olmuştur. Bu çalışmada ise mevcut literatüre, dil bilimi ile siyaset bilimi alanlarının ör- tütürülmesi temelinden yola çıkarak iki döneme ait Meclis gündemlerinde milli irade kavramı özelinde bir değişim olup olmadığının incelenmesi yo- luyla katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümü araştırmaya bir giriş mahiyetinde olup yöntem ile teorik zemini oluşturmaya yöneliktir. Buna göre çalışmanın yöntemini oluşturan söylem analizine değinilerek dilbilim ile politika bilim ilişkisi, kavramlar tarihi ve sosyal bir gerçeklik olarak dil alanlarına dair teorik incelemeler yapılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise araştırmada referans olarak kullanılacak kavrama dair genel bir kavramsal çerçeve çizilmesi öngörülmüştür. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde Birinci ve İkinci TBMM tutanaklarına dair karşılaştırmalı bir söylem analizi sunulmuştur. Birinci ve İkinci Türkiye Büyük Meclisi'nde sıklıkla yer alan referans kavramların kullanım sıklığı, kavramlara atfedilen anlamlar ve bunların kapsamı şeklinde birtakım değerlendirmelerde bulunulmuştur. Sonuç olarak, Birinci Meclis'te karşılaşılan manzaradan kısmen uzak siyasi tavrın belli başlı siyasal kavramların kullanılmasına da yansıdığı gözler önüne serilmiştir.

Yöntem, Amaç, Kapsam

Dil dönüşümsel bir olgu mudur?, Dil kullanımı zamanla değişir mi?, Kavramlar yeni bağlamlar kazanır mı?, Siyasal alandaki değişimler dilsel alana sirayet eder mi? gibi sorular esas olarak bu çalışmanın başlangıç noktasını anlamak adına birer işaret niteliğindedir.

Siyasal gelişmelerin son yarım asırdır göstermiş olduğu üzere, dilsel durumlar siyasetin bizzat kalbinde yer edinmiştir. Dil ve siyaset arasındaki ilişki çağdaş siyaset bilimi alanı için de kayda değer bir konu başlığı olarak önemini artırmaktadır. Özellikle 20. yüzyılın sonları itibarıyla, dünya üzerindeki yeni düzen siyasal alanlarda dilsel analizlerin hem ulusal hem de uluslararası boyutlara taşınmasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak siyasal hareketliliklerin dilsel boyutları daha çok interdisipliner şekilde ele alınmıştır. Söz konusu çeşitlilik dilbilimi, sosyoloji, siyaset bilimi, kültürel çalışmalar, iletişim ve söylem gibi alanları bir araya getirmiştir. “Siyasi soruşturmanın ve siyasal yaşamın kavramsal boyutunu keşfetmek, daha büyük siyaset teorisi girişi-minde yer alan bir dizi konuyla temas kurmaktır” derken Connolly (1993: 4), bu türden çalışmaların kapsayıcılığına dikkat çekmektedir.

Türk siyasetinde belirli bir dönemin dilsel düzeyde analizini amaçlayan bu çalışma, tarihsel bir perspektiften kavramsal çözümlemeye girişmektedir. Seçili siyasal kavramların kullanım, anlam ve bağlam bakımından serüvenlerinin izini sürmek söz konusu çözümlemenin içeriğini oluşturur. Değişen siyasal durumlar ile dil kullanımının değişimi arasındaki ilişki işte bu bakımından mevcut çalışma için anlamlı görülmektedir.

Temeline bakıldığında siyasal kavramlar denilen kelimeler setinin siyasi hayatın önemli bir parçasını oluşturduğu görülür. Güç, iktidar, egemenlik, adalet, demokrasi, özgürlük, eşitlik ve çoğaltılabilecek çok daha fazlasını kapsayan bu siyasal kavramlar seti, siyasal düşüncenin ve aynı zamanda siyasal hayatın kilometre taşı oluşturur. Politikanın başlıca değer ve prensiplerini temsil eden bu kavramlar, sosyal ve kültürel alanda da sürdürülen kampanyanın sonsuz araçlarıdır.

Türk siyasal serüveninde her biri için verilen mücadeleler düşünüldüğünde siyasal kavramların sadece birer kelime olmadığı görülür. Bu bakımından aralarında herhangi bir ayrıma gidilmeyecek öneme sahip kavramlar setinden *milli irade* kavramının Türk parlamento tarihi açısından Birinci ve İkinci Meclis özelinde incelenmesi, çalışmanın literatüre vereceği katkıyı açığa çıkarır.

Bu çalışma siyasal bir mekân olan Birinci ve İkinci TBMM’de meydana gelen değişimlerin dilsel bağlamdaki yansımalarını söylem analizi düzeyinde incelemeyi amaçlar. Bu sayede, dilsel birtakım değerlendirmeler üzerinden Türk siyasetinin doğasına farklı bir bakış açısı getirilmesi amaçlanır.

Çalışmada analiz düzeyinde inceleme yapmadan önce, en az çözümleme kadar önemli olduğu düşünülen teorik arkaplan bilgisine yer verilmesi ise elzemdir. Söz konusu farklı alanların birlikteliğinden meydana gelen çalışma, dilbilimi ile siyasal bilimlerin klasik bakış açısının dışına çıkılarak günümüzde nasıl önem kazandığının altını çizmeyi de hedef olarak belirlemiştir.

Connolly (1993) siyasal söylem incelemesinin, siyaset dilindeki örtük ifadeleri daha açık anlamlar haline dönüştürüp eleştirel bir değerlendirme sunma faaliyeti olduğunu dile getirir. Bu nedenle çalışmada siyasal alan kapsamında geçerli olacak bir söylem analizi, kayda değer çözümlerin yapılabilmesini sağlayacak en temel yöntem olarak saptanmıştır.

Eleştirel söylem analizi yönteminin kurucularından Norman Fairclough (1995: 15), değişen kültürün kendisini söylemde gösterdiğini ifade ederek söz konusu değişimleri ölçmenin en çok da hermenötik (yorum bilimsel) yöntemlerle mümkün olduğunu anlatmıştır. Sosyal bilimlerde söylemin giderek artan önemi tartışmasız bir hal almıştır. Söylemdeki değişiklikler, toplumsal değişimlerin yayılmasının bir parçası olarak yeniden bağlamsallaştırılabilir ve hatta bu yeniden bağlamsallaştırmalar birtakım siyaset, ekonomi gibi sosyal alanlar arasındaki sınırlar boyunca gerçekleşebilir (Fairclough, 2011). Bu nedenle, bu çalışmanın da bir parçası olarak söylem mefhumuna değinmekte fayda vardır.

1960'larda dil alanında görülen bazı gelişmeler dilbilimin temel anlayışına meydan okumuştur. Gelişmeler devam eden çalışmaların kapsamını büyük ölçüde değiştirdiği ve dilbilimin diğer sosyal bilim dallarıyla bütünleşmesini sağladığı için bu dönem bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Richard Rorty, 1967 yılında çıkardığı *Linguistic Turn* adlı eserinde Wittgenstein'in dil eleştirisine ve 20. yüzyılın başlarında dil yaklaşımına dilbilimsel ve biçimsel anlamlar vermekle ilgili dil bilimi teorisine karşı çıkmıştır (Rorty, 1967). Bundan sonraki dönemin *Dilbilim Çağı* olarak adlandırılmasının ve çeşitli alanlarda dil analizlerinde artış yaşanmasının nedeni, insan ile dilin ayrılmazlığının ve bunun gerekliliğinin araştırılmasıdır.

Bu dönem, çoğunlukla siyasal ve sosyal bilimlerde dilsel bir dönüşümü ifade eder. 1960'lardan sonra başlayan süreç ile dil, konuşma formlarından ayrılmış; farklı sosyal ve etnik grupların, cinsiyetlerin, kimliklerin aracı bakımından incelenmeye başlanmıştır. Böyle bir dönüşüm kapsamında, dilsel etkinlik olarak söylem teorisi de dil sistemlerinden farklı bir değerlendirme sürecine tabi olmuştur (Corcoran, 1990: 61) ve diğer disiplinler ile birlikte ele alınmıştır.

Dilin organize kullanımı ve bu noktada anlamın toplumsal bağlamlarda keşfedilmesi şeklinde özetlenebilecek söylem (Mutlu, 2008: 262), günümüz çalışmalarında artık bir iktidar aracı olarak da yer almaktadır. 1960'lardan sonra, söylemin güç ile ilişkilendirilerek incelendiği çalışmaların genişlemesi ile iktidar düzeninin arkeolojisi dil kategorileri içinde kurulmaya başlamıştır. Dilbilimsel araştırmalar, kültürün yeniden yorumlanmasına ve anlamlandırılmasına yönelik teorilerle iç içe geçmiştir, bunun için de söylem en çok kendisine başvurulmuş alanlardan biri olmuştur.

Söylem mevzusunun üzerinde durarak gelmek istenen nokta, Türk siyasetinin değerlendirilmesi ve analizinde diğer alanlar kadar etkileşim almayan ve üzerinde çok durulmamış bir konu olan söylemsel stratejilerin önemini göstermektir. Zira literatürde, hem söylemin kritik rolünün siyaset bilimciler tarafından ciddi olarak dikkate alınmadığı hem de tersine siyasetin doğasının dilbilimciler tarafından göz ardı edildiği tespit edilmiştir. Bu süreçte, siyasi olaylar, aktörler ve tarihsel bağlamlar yalnızca kamu yönetimi, hukuk, uluslararası ilişkiler ve ekonomi ile ilgili bazı standart analiz seviyelerinde incelenmiştir. Ancak burada amaçlanan, söylemi bilginin ve çıktılarının başlıca etmeni olarak değerlendirmektir. Bu nedenle, sosyal ve söylemsel uygulama mekanizmaları siyaset biliminde de araştırmaya değer olarak görülmüştür.

Kategorik olarak siyasal söylem üzerinde şekillenecek bir çalışma niteliksel bir içeriğe sahip olup hermenötik (yorum bilim)'e dayanmaktadır. Sosyal bilime dair araştırmalar iki farklı paradigma üzerinden yapılagelmiştir: İlki gözlem ve deneye dayanıp olgular, genellemeler ve sosyal kanunlara ulaşmayı hedefleyen *pozitivizm* ve ikincisi ise sosyal dünyanın sembolik ve kültürel anlama sistemi üzerine kurulu olduğu *yorum bilim*dir (Sunar, 1986: 15-16). *Hermenutics*, her türlü insan faaliyetine getirilen anlamı yeniden okumaya dayanan bir yöntemin adıdır. Hermenötik, söylemde inşa edilen gerçekliği ortaya çıkarmak için bir çalışma tekniği de sağlar (Gadamer, 1995 12, 25). Bu epistemolojik çerçevede, sosyal bilimleri anlamak için en çok kullanılan yöntemler arasında söylem ve içerik analizleri sayılabilir.

Söylem analizi yöntemi içeriğin benimsenmesinden ziyade sosyal gerçekliğe yönelik çıkarımlar yapmayı amaçlamaktadır. Bu yöntem sözlü (bildiriler, açıklamalar), yazılı (kitap, dergi, hikâye, arşivler) ve sözsüz (mimari yapılar, görsel ürünler) metinleri içerir. Özünde yazılı belgelere dönüştürülebilen tüm iletişim araçlarını kapsar (Güngör, 2014: 67-68).

Söylem analizi politika alanında nispeten geç kullanılan bir yöntem olmuştur (van Dijk, 2001: 360-362). Bu çalışmanın da merkezinde yer alan politik söylem, meclis görüşmelerini ve politikacıların konuşmalarını kapsar. Çalışmanın analiz kısmında Birinci Meclis (1920-1923) ve İkinci Meclis (1923-1927) tutanaklarında yer alan *milli irade* kavramı anlam, bağlam ve kullanım ölçütlerine göre değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Söz konusu dönemsel kısıtlama ise Birinci ve İkinci Meclis'in Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna sunduğu katkılar ve bunların parlamento düzeyinde yansımalarını ölçmek amaçlıdır. Çalışmada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin internet veri tabanından PDF formatında edinilen *Zabıt Cerideleri* kaynak olarak kullanılmıştır. Bahsi geçen döneme ait meclis tutanakları, tarih sırasına göre TBMM internet kütüphanesinde mevcuttur. Söz konusu kaynaklarda herhangi bir değişiklik yapılmamış olup, milli irade (*irade-i milliye*) özelinde kavram taraması sağlanmıştır. Buna göre kavramın geçtiği konuşmalar her iki dönemde de incelenmiş, karşılaştırmalı bir çözümleme yapılmış, kavram kullanımında değişik bağlamlar tespit edilmiştir.

Bir Bağlam Teorisinin Parçaları

Hem sözlü hem de yazılı bir araç olarak dil, yaşamın kendisi ile doğrudan bağlantılıdır. “Kim ve ne olduğumuz, dünyamızı nasıl düzenlediğimiz ve sınıflandırdığımız- ve nasıl davrandığımız- dilimizin retorik kaynakları

tarafından sınırlandırılır” (Ball, Farr & Hanson, 1989: 1-2). Bu nedenle, dilin insanlığın en güçlü ve en vazgeçilmez parçalarından biri olarak algılanması burada ilk çıkış noktası olabilir.

John Stuart Mill (1997: 6), “insanoğlu pek çok fikre ve fakat sınırlı sayıda kelimeye sahiptir” derken insanın kendisini ifade etme biçimi yani dilsel kullanımına atıf yapar. Esasında böylece dilin insan hayatın merkezindeki konuma da işaret etmiş olur. İnsanlar çoğu günlük olay için benzer kelimeleri kullanır, ancak özünde (bağlamsal olarak) konuştukları dil aynı değildir. Herkesin farklı bir değerlendirme kriteri vardır veya her bir kişi kendini ifade etme noktasında farklı enerji ve ilgi durumuna sahip olabilir (Williams, 2016: 18).

Düşünsel boyutta bireylerin farklı olduğu gerçeği kabul edildiğinde, dil tabanlı bir araştırma, insanları kelimeleri kullanma biçimlerine göre pozisyonlandırmaz. Bunun yerine dil analizleri yoluyla araştırmalar, kullanımları dil aracılığıyla kişilerin düşüncelerini anlamlandırmaya ve bireylerin nasıl bir gerçeklik algısına sahip olduklarını kavramaya çalışır (Mill, 1997: 13). İşte bu noktada, sosyal bilimlerin dilin özerkliğini, mantığını ve kurallarını dikkate alır.

Sosyal bilimlerin alanına ait siyaset ve kültür çalışmaları ile dilbilimi çalışmalarını kesiştirmek birtakım sınırları da aşmayı gerektirir. Meclis konuşmaları özelinde bir söylem analizi çalışması yapan Teun A. Van Dijk (2004: 339-372), makalesine sistematik işlevsel dilbilim teorisine yönelik hayal kırıklığını dile getirerek başlar. Parlamento tartışmalarını analiz etmeden önce bu hususlarla ilgili teorik bir arka plana neden ihtiyacımız olduğunu açıklarken kendi analizinin çerçevesini de ortaya koymuştur. Söz konusu alanların Van Dijk’e göre yeterince birlikte ele alınmamış olması, bu tür çalışmalar için tutarlı bir teori saptamanın gerekliliğine işaret eder.

Van Dijk’in temel karşı çıkışı, dilbilim kuramında söylemin sosyal ortama adaptasyonu konusunda eksikliklerin bulunduğunu iddia ettiği Sistemik İşlevsel Dilbilim (Scientific Functional Language- SFL)’ine yöneliktir (Van Dijk, 2004: 340-341). Van Dijk bağlam ve söylem üzerinde çalışırken dilbilimin ötesine geçilmesi gerektiğini savunmuştur. Zira bireysel kimlikler, duyguların ifadesi, grup kimliği, gruplar arası işlevler, kültürel işlevler ve estetik işlevler gibi dilin sosyo-kültürel yönleri için kolaylıkla gözlemlenebilecek herhangi bir dilbilimsel veya söylemsel kanıt yoktur (Jakobson, 1960; alıntılan Van Dijk, 2004: 345).

Van Dijk’e göre bağlam modelleri, statik bir zihinsel temsil değil dinamik yapılardır; sürekli olarak inşa edilir, güncellenir ve yeniden yapılandırılırlar.

Olayların yorumlanmasında görülen her değişiklik ile içerik de aynı şekilde değişebilir (2004: 350). Dil böylesi değişen bir doğanın etmeni olduğu ve aynı zamanda değişimden etkilendiği için, söylemdeki değişim de analizlerde göz ardı edilmemelidir.

Söylemde bir değişim söz konusu olduğunda, önceden de bahsedildiği üzere bu yalnızca dilbilimsel değil, çok yönlü bir biçimde sosyolojik, kültürel ve siyasal süreçleri beraberinde getirir. İnsanın sosyal bir varlık olması, dil ile toplumsal olguların birlikteliğine yol açar. Bu noktada kelime seçimi de tamamen kişinin sosyal ihtiyaçlarına göre belirlenen bir durumdur (Michaels ve Ricks, 1980: 576).

Kelimelerin bir gücü olduğu muhakkaktır. Kimin neyi nasıl söylediğine bağlı olarak da değişkenlik gösterebilecek olmasına rağmen, kelimelerin bir hükmü, yaptırım gücü vardır. “Dil, bir sosyal kontrol biçimi olmanın yanı sıra gerçeklik inşa etme aracıdır, dolayısıyla iktidar kullanımının önemli bir parçasıdır” (Gal, 2006: 390). Politika alanına özgü kelimeler ise söz konusu hükmün toplumsal bir boyut kazandığı yegâne formasyonlardır.

“Politik kavramlar” ifadesi, politik yaşam üzerinde herhangi bir yansıma için gerekli olan bir dizi kavramı ifade eder. Bu set otorite, demokrasi, eşitlik, özgürlük, adalet, güç ve temel siyasi değerler ile ilkeleri temsil eden diğer birçok kavramı içerir” (Norberg, 2015: 1). Siyasal kavramlar, bir eylem ve yöntem biçiminde var olan siyasal dünyayı şekillendirir. Dahası, kullanıcılar bu tür eylemlerin kavramlardan oluştuğunu kabul ettiklerinde kendilerine siyasal dünyada dilin ne kadar önemli olduğunu ve politikanın kendisini anlamada bunun ne kadar belirleyici olduğunu hatırlatırlar (Farr, 1989: 29).

Önemli derecede özerkliğe sahip olması, siyaset alanını diğer alanlardan ve güçlerden bağımsız yapmaz. Dahası siyaset sosyal konumlar, gruplar ve süreçlerle diğer başka alanların olmayacağı kadar geniş bağlar barındırır, doğası gereği öyle olması gerekir. Politik kürenin söz konusu özellikleri bu noktada, sanat ve bilim gibi alanlardan farklılaşabilir ve kendini özelleştirebilir. Siyaset mekanizmasının aktörleri, sadece alan içindeki gruplara yönelik değil, aynı zamanda alan dışındaki politik terminolojiyi bilmeyenlere de yönelik bir hitap geliştirmelidir (Bourdieu, 1991: 28). Profesyonel olmayanlara ulaşmanın en birincil amacı ise siyaset ile uğraşanların kendilerine destek sağlaması olarak okunabilir ve bu, politik arena için adeta bir zorunluluktur. Bu nedenlerle, profesyonellerin dili birçok türde slogan, vaat ve taahhüt içerir. Siyasetin dışında kalan insanların temsilini sağlamaya çalışmak, işte politika alanında ortaya çıkan söz konusu dilsel faaliyetlerin ardındaki bir diğer motivasyondur.

Görüldüğü üzere, politik kavramların anlaşılır hale gelebilmesi için bir dizi başka kavramla karmaşık bağlantıların incelenmesi gereklidir. Politik kavramlar kaotik hale gelebilir ve değişebilir zira her konsept, farklı tercihlerle sahip kimseler tarafından tekrarlanabilen ve test edilebilen bir işlem gibi tanımlanır (alıntılayan Connolly, 1993: 15).

Kavramsal değişim, siyasal hayatın yeniden yapılandırılmasında hem bir etmen hem de bir çıktıdır. “Kavramsal değişimi politik değişimin bir yansıması olarak anlamak genel anlamda cazibeli. Ancak dil inkılabı dar bir açıdan sadece dilbilimsel bir mesele değil, aynı zamanda politik de bir durumdur... Dolayısıyla kavramsal değişimi anlamak büyük ölçüde politik değişimi anlamaktan geçer” (Farr, 1989: 24-25; 31). Kavramsal değişiklik ve politik değişim arasındaki bağlantıya odaklanarak siyaset bilimi ve siyasal yaşam içindeki kavramsal anlaşmazlıkların yapısı daha iyi kavranabilir (Connolly, 1993: 4).

Kavramsal değişim politik değişimin yeterli bir koşulu değildir, ancak bu durumun vazgeçilmez bir parçasıdır. Siyasal kavramlar her zaman bir değişim sürecindedir, çünkü bir yanda siyasi dünya üzerinde anlam kurar, diğer yanda ise kavramsal bir varyasyon olasılığını canlı tutan siyasi tartışmaların bir parçası haline gelirler. Farr’ın siyaset ve kavramsal değişim ilişkisi hakkında özetlediği üzere; “Sayısız durumda, ne şekilde olursa olsun, kavramsal değişim politik aktörlerin spekülasyon veya pratik sorunları çözme; söz konusu aktörlerin inanç, eylem ve uygulamalarında maruz kaldıkları çelişkileri ortadan kaldırma girişimi bağlamında açıklanabilir” (1989: 36).

Teorik çerçeve bağlamında son olarak şunları not etmekte fayda var; siyasal kavramlar da siyasal söylemin kendisi de tartışmalıdır. Politik eylemleri tanımlamak için kullanılan dil, farklı dil kullanıcıları arasındaki mücadelelerin ürünüdür (Ornatowski, 2012: 10). Dolayısıyla söz konusu farklılıklar, dil ve siyaset ilişkisi için değişimsel bir doğaya yol açar.

Türk siyasal hayatındaki politik kavramların analizine doğrudan geçmeden önce, dilsel durumların sosyal gerçeklik ve politika bağına odaklanarak, bu teorik arka plana neden ihtiyacımız olduğunun altını çizmek söz konusu siyaset dil ilişkisi adına kritiktir. Bu sayede analiz edilecek döneme ait kavramların geçirdiği yolculuğun daha da anlamlı kılınması amaçlanmıştır. Söz konusu yolculuğun baş aktörü olarak milli irade kavramına yönelik genel bir çerçeve çizmek de bu doğrultuda önemli bir adım olarak görülmektedir.

Milli İrade Kavramına Genel Bir Bakış

“Ulusça kullanılan ve hiçbir gücün etkileyemeyeceği kuvvet”¹ şeklindeki en genel tanımı ile milli irade, halkın kendisi adına karar verme durumunu ifade eder. Demokrasilerin vazgeçilmez unsuru olan milli irade kavramı, Türk siyasal hayatında Osmanlı-Türk modernleşme süreci ile görünürlük kazanmıştır. İradenin milliyetçilik mefhumu ile bir araya gelmesi ve Türk siyasal hayatında nasıl bir karşılık bulduğunun anlaşılmasından önce, kavramın genel olarak siyaset teorisindeki yerini görmek ve bunun için de Aydınlanma dönemine uzanmak gerekir. İrade olgusu ilk olarak Jean Jacques Rousseau’nun *toplum sözleşmesi* ve *genel irade* kavramları etrafında şekillenmiştir.

İnsanlığın doğal bir yaşam sürecinde ihtiyaçlar ortalamasına sahip bir biçimde yaşadığını düşünen Rousseau, irade mefhumuna toplumsallaşma üzerinden ulaşır. Düşünür, toplumsallaşma sürecinin birtakım evrelerden meydana geldiğini savunur. Buna göre; insan doğada oluşan çeşitli hadiseler sonucunda ihtiyaçlarını tek başına karşılayamaz hale gelince diğer insanlarla yakınlık kurmaya başlar (Ağaoğulları, 2006: 42-46). Söz konusu yakınlaşma insanların ilişkilerini çoğaltırken diğer yanda zaman içinde rekabete de yol açmıştır. İş bölümü safhasına geçilmesiyle hem insanların artık daha çok birbirine bağımlı olduğu bir durum zuhur etmiş hem de eşitsizliğin daha çok görüldüğü bir ortam oluşmuştur. Özel mülkiyetin ortaya çıktığı son ve en kritik aşama ile çıkar çatışmaları meydana gelmiştir. İşte bu evre ile artık eşit olmayan insanlar, iki farklı grup olarak vücut bulmuş ve mücadele ortamı doğmuştur. Bu evre itibarıyla eski doğal yaşama dönülemeyeceği anlaşılmış ve bu durum insanları zorunlu siyasal bir toplum durumu kurmaya itmıştır. Siyasal toplumun kurulması Rousseau’ya göre toplum sözleşmesi ile mümkün olmuştur (Ağaoğulları, 2006: 56). Sözleşmeye göre, bireyler kendilerini tümüyle topluluğa bağlar ve bu durum herkes için geçerlidir. Sözleşme ile sağlanan bütünlük, kendine özgü iradesi olan bireyi “bir birlik olarak halk, egemen gücün üyesi olarak teker teker yurttaş” şeklinde tanımlar (Rousseau: 1994: 26). Görüldüğü üzere bireylerin genel iradesiyle meydana gelen toplum sözleşmesi bir siyasi toplum meydana getirmiş ve bu tüzel ve kolektif bir bütündür (Rousseau: 1994: 26). Genel irade, toplum sözleşmesinin yapılmasıyla bu bütünün iradesi halinde yasalarla somutlaşacak bir form kazanmıştır. Yurttaşların iradesi olması bakımından genel irade ortak iyiliğe, doğru bir şekilde ulaşmanın amaçlandığı iradedir (Ağaoğulları, 2006: 88). Bu noktada hakimiyet genel iradenin yürütülmesi anlamına gelir. Genel iradeyi

1 Türk Dil Kurumu Sözlük; *milli irade*.

mümkün kılacak şey ise çoğunluğun iradesidir. Her vatandaş, egemenliğin bir parçasını barındırır. Genel irade bölünemez, zamanaşımına uğramaz, en üstün irade olup bizzat halkın iradesidir.

Rousseau'nun genel irade anlayışından esinlenerek ortaya atılmış milli irade kavramı, Fransız Devrimi esnasında mutlak hükümlerliklerin sona erdirilmesi çabasında önem kazanmıştır. Zira kavramın “milli” önağı almasında Fransız Devrimi öncesi monarşi rejimine yönelik mücadeleler son derece etkili olmuştur. Dönemin sosyo-politik koşullarında, siyasi iktidarı kral ve aristokrasiden halk egemenliğinde yeni bir güce devretmek, söz konusu irade kavramının ulusal hale gelmesinde kritik bir aşamadır (Teziç, 20065: 96).

Türkiye'deki gelişimine bakıldığında ise ilk etapta milli iradenin bir mefhum olarak Osmanlı-Türk modernleşmesinin anayasal adımlarından biri şeklinde vuku bulduğu görölmektedir. Osmanlı Devleti'nde yürütme yetkisi padişaha ait olduğundan 1876 tarihli Kanuni Esasi'de milli irade, milli egemenlik gibi referanslara rastlanmaz. Esas olarak 1908 ile başlayan süreç milli irade kavramını ön plana çıkarmıştır. Bu dönemde sağlanan anayasal gelişmeler ile hükümdarın yetkisinin sınırlı ve millet iradesinin hâkim olduğ u bir parlamenter sisteme doğru yönelim görölmektedir (Tunaya, 2016: 3-24).

İrade-i *seniyye*'den *irade-i milliye*'ye geçiş, Osmanlı son dönemi hâkim mücadelelerin başında gelir. Söz konusu mücadele döneminde milli iradenin tesisi kapsamında önemli adımlar atıldığı bilinmektedir. Bu çerçevede bir ulusun millet olma bilincinden doğan ve kendisini ulus olarak tanımlayan topluluğun bir arada yaşama adına gerçekleştirdiğı faaliyetler milli iradenin Türk siyasal hayatında bulduğu karşılık olarak tanımlanabilir (Turan 1995: 287).

Mutlak bir biçimde padişahın iradesinin terk edilip halkın iradesinin ortaya konması siyasal birtakım yenilikleri de gerekli kılmıştır. Bu noktada milli iradenin modern anlamda bir karşılık bulması en muhtemel yöntem olarak seçimle mümkündür. 1908 yılını önemli kılan da işte bu durumdur. Ancak Türk siyasal hayatında topyekûn bir irade değişikliğinin pratiğe dönüşmesi saltanatın sonlandırıldığı Birinci Meclis ve Cumhuriyet'in ilan edildiğı İkinci Meclis döneminde sağlanmıştır.

Millî mücadele döneminde milli egemenlik ilkesinin benimsenerek milli iradeyi hâkim kılma teşebbüsü anayasal hareketlilikte de kendisine yer bulmuştur. İlk kez 1921 Anayasasında “egemenlik kayıtsız şartsız millettir” ifadesinin yer alması, ulus iradesine yaptığı atf ile o tarihten sonrası için de bağlayıcı olmuştur. Görüldüğü üzere, Cumhuriyet'e giden sürecin

lokomotifi niteliğindeki Birinci (Türkiye) Büyük Millet Meclisi, söz konusu kavramsal değerın Padişah iradesinden üstün kılındığı ve de bunun özellikle anayasal düzlemde bir sürece yayılarak devletleşme çabasına katkı sunduğu için büyük bir öneme sahiptir. Bunun yanı sıra Birinci Meclis'in kapatılmasının hemen ardından Cumhuriyetin resmen ilan edildiğı İkinci Meclis (Türkiye Büyük Millet Meclisi) de yeni devletin kurulmuş olması bakımından ve aynı zamanda Birinci Meclis'ten ayrışan yanları ile söz konusu kavramsal değer için önem arz etmektedir.

Birinci ve İkinci TBMM Tutanaklarında Milli İrade Kavramı

1920'ler siyasal ve toplumsal hayatın yeni birtakım süreçlere evrilmesi noktasında milat olmuştur. Bu tarih itibarıyla başlayan kurumsal ve yapısal değışimler, Meclis'in Ankara'ya taşınması gibi adımlar, siyasal hayatın yeniden devletleşme sürecine büyük katkı sunmuştur. Bu noktada amacını Saltanat ile Hilafetin korunması ve işgal altındaki vatan topraklarının kurtarılması şeklinde tanımlayıp kendisini geçici bir Meclis olarak tayin etmesine rağmen; saltanatın sonlandırılması ile başlayan sürece ev sahipliğı yaptığı için Birinci Meclis kritik bir eşiğı temsil eder. Bunun yanı sıra ilerleyen süreçte hilafetin kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilan edilmesi gibi gelişmelerin yaşandığı, Birinci Meclis ile kısmen farklı karakteristikleri barındıran İkinci Meclis de Türk siyasal hayatı açısından özgün bir konum işgal etmektedir.

Halkın karar verme yetkisi olarak ilk kez Birinci Meclis'te ortaya çıkmasa da Türkiye Cumhuriyeti adına tam da bu Mecliste hayati bir anlam kazanan milli irade mefhumunun Meclis'in ilk toplandığı 23 Nisan 1920 tarihinden, son toplantısını gerçekleştirdiğı 16 Nisan 1923'e kadar pek çok bağlamda kullanıldığı görülmektedir. Aynı şekilde söz konusu milli irade nosyonunun devam ettirildiğı İkinci TBMM'nin 11 Ağustos 1923 ile 2 Ağustos 1927 tarihleri arasında gerçekleşen toplantılarında da kavrama yeniden devletleşmenin adımı olarak birçok kez başvurulduğu gözlemlenmiştir. Bu noktada Birinci ve İkinci Meclis içtima tutanaklarından elde edilen incelemeler için kavramsal taramaların hem "irade" kavramı özelinde hem de "irade-i milliye" kapsamında yapıldığı belirtilmelidir. Öncelikle Birinci Meclis'in dört yasama yılına ait içtimalar ve ardından İkinci Meclis'teki beş yasama yılını içeren meclis birleşimleri bu değerlendirme kapsamına alınmıştır (bunlara gizli celseler de dahil edilmiştir).

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un işgali sırasında Ankara'da geçici olarak kurulmuş olup Kurtuluş Savaşını yöneten, bu kritik

dönemde aldığı kararların mahiyeti ve son derece demokratik yapısıyla adından Türk siyasal hayatı boyunca söz ettiren bir meclis olma özelliği taşır. Kurulduğunda temel amacını Hilafet ve Saltanat makamlarını kurtarmak şeklinde tayin eden bu meclis, zaman içinde aldığı pozisyonla da devletleşme sürecinin evrildiği noktaları analiz etmek için önemli bir kaynaktır. Bu noktada Birinci Meclis tutanaklarında geçen milli irade bağlamındaki konuşmaların ilk etapta Saltanat ve Hilafeti koruma ve kurtarmaya yönelik olduğu dikkat çekicidir:

“Ecnebi kuvvetlerinin işgali altında inliyen Payitahtımızda kan ağlayan bilûmum erbabı hamiyet, münevveranı millet ve din ve Devlete hizmetleri mesbuk zevatı âliye Makamı Hilâfet ve Saltanatın, İstiklâli Millînin bu baternâk vaziyetten kurtarılması ancak vicdanı milliden doğan birliğin azim ve iradesine müftekar bulunduğuna iman getirdiler.”²

Meclis’in ikinci birleşiminde Mustafa Kemal Paşa’nın *mütarekeden Meclis’in açılmasına kadar geçen zaman zarfında cereyan eden siyasi ahval hakkındaki nutuklarında* geçen yukarıdaki ifadeler, Hilafet ve Saltanat makamlarının kurtarılmasını doğrudan milli vicdanın doğurduğu azim ve karara bağlamaktadır.

Benzer şekilde Birinci Meclis’in ilk yasama yılı doksan dokuzuncu birleşiminde şunlar dile getirilmiştir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi, millî hudutlar dahilinde hayat ve istiklalini temin ve hilafet ve saltanat makamını tahlis ahdiyle teşekkül etmiştir. Binaenaleyh hayat ve istiklalini, yegâne ve mukaddes emel bildiği Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden kurtararak irade ve hâkimiyetinin sahibi kılmakla gayesine vâsıl olacağı kanaatindedir.”³

Büyük Millet Meclisinin Beyannamesinde Meclisin Hilafet ve Saltanatı kurtarma etrafında şekillendiği ve bu çerçevede Türkiye halkının irade ve hâkimiyetinin esas kılınmasının meclisin kutsal gayesi olduğu belirtilmiştir.

Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey’in, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu hakkında takririnde* de bahsi geçen Hilafet ve Saltanat makamlarını kurtarma gayesi açıktır:

“İşgali memalike kadar cüret ettiklerini gören halkımız ... Erzurum ve Siyas’ta umumi kongreler akdeylemiş ve hududu millîmiz dâhilinde ve Makamı Muallâyı Hilâfet ve Saltanat etrafında toplanarak bütün mânasiyle müstakil yaşamak esasını tesbit ve bu baptaki azim ve iradei milliyeyi cihana ilân etmiş olduğu gibi İstanbul’da münakit Meclisi Mebusan dahi Misakı Millî ile bu esası bir kat daha teyideylemişti.”⁴

2 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, İ.2, C.1, s.8

3 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, İ.99, C.5, s.414

4 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, İ.34, C.10, s.296

Birinci Meclis tutanaklarında milli irade kavramının sıklıkla İslami referanslar bağlamında yer alması bu dönemin öne çıkan bir diğer karakteristiğidir. Kırşehir mebusu Yahya Galip Bey'in Mecliste yaptığı konuşmada geçen şu sözleri;

“Biz azmimizi, irademizi bu suretle hüsnü istimal ettikçe daima Allah bizimle beraberdir... Size tekrar ediyorum ki, biz kardeş gibi kalplerimizi bir arada tuttukça, biz azmi irademizi şey ettikçe Allahütealâ böyle mücedditleri bize ihsan edecektir. Allah onların zillini eksik etmesin, Allah cümle ümmeti Muhammedi mansur eylesin. (Âmin, âmin sesleri)”⁵

bu durumu destekler niteliktedir. Azim ve kudretini halkın bir arada karar verme yetisine dayandırdığı konuşmasında Yahya Galip Bey, ulus böyle oldukça Allahuteala'nın da topluma İsmet ve Kemaller gibi kurtarıcılar ihsan edeceğini dile getirir. Ek olarak, *Borçka'nın anavatan'a kavuşması dolayısıyla Keskin zade Salih ve arkadaşlarından gelen; minnet ve hürmetlerini bildiren telgraf* ta da şu ifadeler yer almaktadır:

“Anavatan'a kavuştuk, hakka şükrettik. Büyük Millet Meclisinin ve bizzat sizin iradei millîyeyi azmiyle cihana tanıttırmaktaki sebat ve isabeti nazarıma varımız, yoğunuz feda olsun... Hürriyetimizle, istiklâlimizle, kitabımız ve dinimizle yaşanan Türk ve müslüman azim ve iradesinin tebeddül etmemiş aynı mahiyet ve seciyesiyle Borçka'da tekrar küşadedilen koca Türk telgrafhanesinin ilk sadasından Misakı Millînin sadık hadimleri olduğumuzu bildirir ve metin ve fedakâr Büyük Millet Meclisi Reisi ve azasını ve umum mücahit askerî kumandanları kemali minnet ve hürmetle selâmlanz.”⁶

Milli iradenin sadece Türklükle değil aynı zamanda Müslüman olmakla da ilişkilendirildiği bu telgraf, milli egemenliğin kazanılmasında İslamiyet ve dini şartların da etkisine vurgu yapar.

Meclisin üçüncü yasama yılında Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey tarafından yapılan bir konuşmada, bahsi geçen türden dini referansların milli irade söyleminde hâlen etkili olduğu anlaşılmaktadır:

“Biz hür yaşamak istiyoruz. Kendi hürriyet ve istiklâlimize herkesin hürmet etmesini istiyoruz. Başka bir şey yoktur. İki sene evvel hazin olan bugüne dikkat ediniz. Bir büyük milletin azim ve iradesiyle bir hak parlıyor ve yükseliyor ve Şark milletleri elele vererek bütün zulme karşı yürüyor. Allah bizimle, Peygamber bizimle ve milletin meramibülendi bizimledir. (Yaşasın Türkiye alkışlar).”⁷

Söz konusu iradenin tecelli etmesinde Türkiye halkının zulümlere verdiği tepkinin yanı sıra Yaratıcının da ulusun yanında olduğu ifadeleri önemlidir.

5 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İ.1, C.9, s.10

6 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İ.30, C.10, s.246

7 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İ.9, C.9, s.256

Birinci Meclisin son (dördüncü) yasama yılının açılışında konuşan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da bu minvaldeki sözleri, milli iradenin hem bu aziz milletin azminden hem de Yaratıcıdan kaynaklandığını gözler önüne sermeye yeter:

“Eğer harb devam ederse bizi en büyük netayıcı muvaffakiyete iysal eden mücerrep ve amelî sistem dairesinde harb mesaisine devam edeceğiz. Bu mesele şimdiye kadar olduğu gibi mazlum milletimize en büyük mazhariyetler ihsan buyuran Cenabı Hakkın eltafi suphaniyesine ve milletimizin hiçbir müşkül karşısında inhina kabul etmeyen azim ve iradesine istinadeyliyeceğiz.”⁸

Çalışma kapsamında “irade” kavramı özelinde tarama yapıldığında, özellikle Birinci Meclis kaynaklarında *irade-i milliye* kavramına olduğu kadar *irade-i seniyye* (Padişahın emri) kavramına da atfın kayda değer oranda yüksek olduğu görülmekte ve bu dönemdeki halk iradesinin tesis edilmesi çabasının yanında Padişahın iradesinin de hâlen kabul edildiği dikkat çekmektedir. Karahisarı Sahib mebusu Mehmet Şükrü Bey'in askeriyede bireysel af kanunu hakkında söyledikleri, bahsi geçen Padişah iradesinin devam eden üstünlüğünü gözler önüne sermek için önemli bir örnektir:

“Mesele bir kanun meselesidir. Kanunda deniliyor ki, hüsnühizmet edenlerin bu hizmetleri, fırka veya kolordudan tasdik edildiği takdirde haklarında affı hususiye teşebbüs edilecektir. Yani affı mutlak için bir şey kaydetmiyor. Kanunen yalnız bulunduğu mıntıkada vazifei askeriyesini ifa ederse affı hususi cihetine gidilecektir. Böyledir efendim. Mutlak tarzında değil zaten af, umumi ve hususi olarak iki kısımdır. Affı umumi Meclisin karariyle arzı atebei ulya kılınır. İradei Seniyei Hazreti Padişahi şerefsadır olursa affolunur.”⁹

Anlaşıldığı üzere, milletvekilinin sözünü ettiği af kanunun geneli kapsayacak bir şekil alması ancak Padişah'ın kararına dayandırılmaktadır.

Milli irade söylemi ve milli iradenin tecellisi yalnızca parlamentoda görev yapan mebuslar tarafından değil, söz konusu kararlılığı kavrayan pek çok yabancı devlet tarafından da takdir edilmiştir. Birinci Meclis üçüncü yasama yılının açılış münasebetiyle Azerbaycan içtimai Şura Cumhuriyeti Türkiye Mümessili İbrahim Abilof'tan gelen tebrik mektubu da bunları yansıtır vaziyettir:

“... Muhterem mebus efendiler... asırlarca mazlumlara zalimler ve şark emekçisiyle garp müftehurlarının arasında cereyan eden kanlı hayat ve me-mat cidalinin artık zahmetkeş şarkın ve mazlum dünyasının menfaatine olarak hallolunacağını tebşir eden talih yıldızı Şarkın ufuklarında parlamaya başladı. Bu yıldız Anadolu emekçi halkının sarsılmaz azim ve iradesinden doğmuş ve

8 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, İ.1, C.28, s.3

9 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, İ.14, C.1, s.276

zulümkâr Garb'ın gözlerini çıkaracak kadar etrafına kuvvetli nurlar, ziyalar ve şafaklar saçıyan Türkiye Büyük Millet Meclisi olmuştur. (Alkışlar)."¹⁰

Millet iradesi vurgusunun dış düşmanlara karşı bir siper olarak kullanılması Birinci Meclis tutanaklarında karşımıza çıkan diğer bir husustur. Antalya mebusu Hamdullah Suphi Bey'in şu ifadeleri buna örnek olarak verilebilir:

"Müslümanlar... İngilizler düşünebildikleri her şekli ile islâm unsurlarını birbirinden ayırmak ve ayırtmak ve her türlü hukuku tabiiye ve siyasiyelerinden mahrum bırakarak, iradei milliye ve insaniyelerine mâlik olmaktan uzaklaştırmak, zillet ve esaret altında yaşatmak yollarını aradılar."¹¹

Sivas mebusu Hüseyin Rauf Bey de milli iradenin her türlü düşman işgalini bertaraf edecek yegâne kuvvet olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir:

"İnşallah Hak bu milletin azmi celaletinin mükâfatını ihsan edecektir. (İnşallah sadaları) ve eğer düşmanlarımız bu hakkı adaleti bizden esirgemek lüzumunda bulunurlarsa bu milletin silahı ve azmi iradesi bunu behemahal istihsal edeceğine benim imanım vardır."¹²

Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'in *Afyon Karahisar ve Dumlupınar Meydan muharebelerinde fevkalâde hizmetleri geçen bâzı kumandanların Türkiye Büyük Millet Meclisi takdîrnamesiyle taltiflerine dair Başkumandanlık tezkeresi*'nde milli iradeye karşı gelenleri adeta bir Yunanlı gibi düşman ilan ettiği şu sözlerinde ise benzer bir düşman temasını görmek pek tabii mümkündür:

"Efendiler muzafferiyetimiz ve şerefimiz için, hiçbir kimsenin ve hiçbir kudretin iradesine girmemek için burada çırpınıyoruz. Bizim hakkımıza riayetkar olmyanlar Hakimiyeti milliyenin tecelligahına tecavüz etmiş olurlar. Bunlar nazarımda Yunan'dan başka bir şey de değildir. Milletin iradei milliye kanununa hürmetkar olmyanlar en büyük düşmanımdır. Ve millet düşmanıdır."¹³

Milli iradenin meşru yönetim için en önemli unsurlardan biri olduğuna yönelik ifadeler çok sayıda mebusun konuşmasında geçmekte ve Birinci TBMM'nin bunu sağladığı, ısrarla vurgulanan bir durum olmuştur. Karahisarlı Sahib Mebusu Mehmed Şükrü Bey, "*Millet Meclisi zaten meşrudur. İradei milliyeden doğmuştur. Bittabi iradei milliyeden doğan her şey meşrudur.*"¹⁴; Erzurum mebusu Necati Bey, "(İradei milliyeyi) ihtiva eden her şey meşrudur. Binaenaleyh (Meclisin meşruiyeti) sözü mühmel bir sözdür. Zaten Meclis meşrudur. Bunda şüphe

10 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, İ.1, C.18, s.17

11 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, İ.6, C.1, s.124

12 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, İ.6, C.28, s.191

13 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, İ.96, C.22, s.474

14 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, İ.5, C.1, s.100

yoktur. Çünkü *iradei milliyeyi ihtiva ediyor*.”¹⁵; İzmir mebusu Mahmud Esad Bey, “*Vatan, yalnız kılıçla müdafaa edilmez. Bilhassa iradei milliyenin tecellisi ile edilir*.”¹⁶ ve Karesi mebusu Hasan Basri Bey, “*Bütün ricali hükümet, milletin mukadderatını tedvir ederken, içtihadatı şahsiyeleriyle değil, mesalih ve efkârı âmmenin arzu ve iradesine göre hareket etmek mecburiyetindedirler. İradei şahsiyesini iradei millet şekline koymak ve ona göre hattı hareket takibetmek arzusunda bulunanlar meşrutiyet ruhuna bigâne kalmış zevattır*”¹⁷ derken, esasında tüm mebuslar Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kaynağını halkın iradesinden aldığı için meşrulaştığının altını çizer.

Birinci Meclis’te yer alan milli irade söylemlerinin belirli temalar kapsamında incelenmesinin ardından Cumhuriyetin kurulması ile yeni bir dönemi aralayan İkinci Meclis’te kavramın kullanıldığı bağlamların izini sürmek, hem bu yeni dönemde değişen söylemi ortaya çıkarmak hem de mevcut iki dönemi mukayeseli olarak anlayabilmek adına önem arz eder.

Bilindiği gibi Birinci Meclis Millî Mücadele dönemini yönetmiş ve Cumhuriyet’e giden süreçte atılan adımlarla önem kazanmıştır. Bu meclisin kapatılmasının ardından iki dereceli olarak iki ay boyunca devam eden seçimler sonucunda İkinci TBMM açılmıştır. Cumhuriyet’i ilan edip hem siyaseti hem de toplumu yeniden tasarlamak amacıyla sayısız reform gerçekleştiren bu meclis de kendi içinde pek çok gelişmeyi barındırır. Söz konusu tekamüller kapsamında milli irade kavramının İkinci TBMM’de Birinci TBMM’ye kıyasla kısmen farklı temalarla ilişkilendirildiği veya benzer temalarla ancak farklı tonlarda ele alındığı gözlemlenmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın, yeni dönemin ilk yasama yılında, Meclis Reisliğine intihabolunan nutkunda; “*Milletin iradesi, fiilî ve katî bir zaferin timsali halinde teşahhus etmedikçe perîi sulh, ağuşu huzurunu bize açmadı*”¹⁸ şeklindeki sözleri, barış ve huzurun tesis edilmesinde; bunun mutlak bir zafer ile -cumhuriyetle- sağlanmasında milli iradenin gerekliliğini kuşkusuz açığa çıkarmaktadır. Başvekil İsmet Paşa’nın *devletin siyaseti umumiyesi hakkında beyanatı*’nda dile getirdikleri de bu doğrultuda, Cumhuriyet idaresinin milli iradenin tecellisi için önemini ortaya koyar:

“Rabıtası ve kuvvei maneviyesi ve nihayet iradei milliyenin en yüksek mevkiî tecellisi olan Büyük Millet Meclisinin «otorite»si bu derece duçar münakaşa ve tezelzül olunca, elbette devletin kuvveti zaafa duçar olmuş addollunmak

15 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, İ.5, C.1, s.100

16 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, İ.115, C.14, s.227

17 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, İ.109, C.14, s.193

18 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 2, İ.3, C.1, s.39

umuru tabiyedendi. Biz, bu ahval tahtında mevkii iktidara geldik, Büyük Millet Meclisinin vazifesi, her şeyden evvel Cumhuriyetin Kuvvetini göstermek, Cumhuriyet idaresi, halk idaresi, anarşiyi men etmeyen, teshil eden bir idaredir, tarzında husule gelen kanaatleri kökünden kal ekmektir. Büyük Millet Meclisinin yedi kudreti memlekette her idareden daha ziyade bir inzibat temin eylemek kuvvetini bilfiil ibraz etmiştir.”¹⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi ikinci döneminde milli irade söyleminin bağlamında kısmi değişimler olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki ve de muhtemel anlamda en önemlisi, milli iradenin *inkılap* söylemleri kapsamında kendisine yer bulması olarak değerlendirilebilir. Gümüşhane mebusu Zeki Bey’in yaptığı şu konuşma, bu nazarda verilebilecek başlıca örneklerdir:

“Maliye bütçesinin müzakeresi esnasında Heyeti Celilenize arz edeceğim. Hükümet bize vadiya’itlerle beraber birçok vazife ifa edeceğini, memleketimizi gül, gülüstana çevireceğini bildiriyor. Biz bunu pek çok temenni ediyoruz. Fakat bunu babam dinlemiş, ben de dinliyorum. Belki benden sonraki evlâdım da dinliyecektir. Bu öyle bir şeydir ki seneden seneye teselsül eder, geçer, gider. Belki bu hakikati hiçbirimizin gördüğü yoktur. En büyük felâketler içerisinde, en büyük inkılâplar içerisinde bu millet kendi iktisadi müesseselerinden istifade etmiştir, kendi mevcudiyetini göstermiştir. Bu millet en büyük yokluklar içerisinde inkılâbını vücuda getirmiştir, düşmana galebe çalmıştır ve onu kahrü tedmir etmiştir. O zaman elimizde ne vardı? Efendiler o zaman düşman kadar teçhiz edilmiş bir kuvvetimiz mi vardı? Onun kadar paramız mı vardı, bu inkılâp vücuda geldiği zaman neyimiz vardı? Efendiler yalnız milletin azim ve iradesiydi ve milletin azmi o inkılâbı yürütmüştür.”²⁰

Benzer bir şekilde *Türk Ceza Kanunu lâyihası (1/782) ve Adliye Encümeni mazbatası* hakkındaki konuşmasında İzmir (Adliye) mebusu Mahmut Esat Bey’in ifadeleri de milli iradenin inkılap davasında adeta bir mihenk taşı olduğunu bizlere sunar:

“Muhterem efendiler! İnkılâbın ve Cumhuriyetin vazettiği esaslar, prensipler ve vücuda getirdiği eserler, başka bir tabirle inkılâbın davası, Türk milletinin hak davası, halihazırdaki ceza kanunumuzla kâfi derecede müeyyidelerle takviye edilmiş değildir. Vakıa milletimizin varlığı, bu eserin en büyük müeyyidesidir, fakat, milletimizin yılmaz iradesinin bir kanun çerçevesi halinde tecelli etmesi de Cumhuriyetin ve hukuku nasın müdafaası için ihmalî mümkün olmayan bir zaruretti. Bugün Heyeti Celilenizin nazarı tasvibine arz ettiğim Ceza Kanunu bu maksatla hazırlanmıştır. Halihazırda merî Ceza Kanunumuz saltanat devrinde ihzar olunmuştur. Tamamen maziye intikal eden saltanat devrinin sırf şahsî menfaatlerini müdafaa etmek için ve kendi vaziyetini korumak için vücuda getirdiği bir kanunla Türk milletinin inkılâp yolundaki iradesi sizin kararlarınız halinde tecelli etmektedir.”²¹

19 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 2, İ.5, C.19, s.60

20 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 2, İ.113, C.6, s.409

21 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre 2, İ.64, C.23, s.4

İkinci dönem Meclisin ana teması mahiyetinde de ele alınabilecek olan bu inkılap mefhumu, milli irade çerçevesinde önemli bir yer kaplamaktadır. İnkılapların gerçekleştirilmesi ancak milletin azim ve iradesiyle mümkün olmuştur. Söz konusu tutanaklardaki baskın söyleme göre, milletin inkılap uğrındaki kararlılığı bu süreçte bir hak dava niteliği taşımaktadır.

İkinci TBMM ve Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan süreç, başka her türlü iradenin tasfiye edilip halkın temsilcisi, milli iradenin temini olarak Meclisi Âliye'nin belirlenmesi noktasında kritik bir yer işgal eder. Bu anlamda, *irade-i seniye* kavramının kullanımının Meclis gündemini meşgul ettiği tutanaklarda dikkat çekmektedir. Söz konusu kavramın kullanımını değiştirmek için Meclis genelinde özel bir çaba olduğu incelemelerde görülür. Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey'in bu konudaki şu sözleri, dolayısıyla, kayda değerdir:

"Maahaza eski aşar nizamnamesindeki bairadei seniye tabirini (o zamana göre iradei seniye kanun idi binaenaleyh hukuku hükümrani var idi) şeklinde telâkki etmekten ise, icra âmirinin en büyük olmak itibarıyla Heyeti Vekile mukarreratı meyanında terkini kayıtlı muamelesi dahi bu şekilde intizam ve inzibat altına alınır, suretinde telâkki etmek daha doğru olur."²²

Başka bir kurulda ise benzer şekilde söz konusu iradenin kati reddi talebi şöyle dile getirilmiştir:

"İstanbul'da neşredilen bir iradenin Türkiye Büyük Millet Meclisi kanunlarına câri olduğu mahallerde câyı tatbik bulması ve bu halin Temmuz iptidasından beri devam etmesi alâkadar vekaletlerce malûm olduğu halde şimdiye kadar men'ine teşebbüs edilmemesi cidden mucibi teessüftür. Binaenaleyh derhal bu iradenin mevkii meriyetten kaldırılması lâzımdır."²³

Bunlar üzerine Mecliste alınan kararlardan biri ise şöyledir:

"İşbu lâyiha kanuniye ile tadili teklif olunan elli üç maddeden bir kısmında icra edilen tadilat madde metinlerinde muharrer olan «Memaliki şahane», «Devleti aliyeye», «Hükümeti seniye» ve «Bairadei seniye» gibi bazı tabiratin tebdilinden ... teklifi vakiin heyeti umumiyesi esas itibarıyla encümenimizcede kabul olunmuştur"²⁴

Görüldüğü gibi, Padişah iradesi ile ilişkilendirilebilecek her türden ifadenin terk edilmesi, kullanımının değiştirilmesi talebi Meclis'te kabul edilmiştir.

SONUÇ

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 100. yıldönümünün kutlandığı bu yılda hem Birinci Meclis hem de devamı niteliğindeki İkinci Meclis

22 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 2, İ.29, C.28, s.465

23 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 2, İ.102, C.5, s.870

24 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 2, İ.114, C.26, s.28

tutanaklarında yer alan *milli irade* kavramının karşılaştırmalı analizini yapmak anlamlı görünmektedir. Bu bağlamda yukarıda önce Birinci Meclis ve ardından İkinci Meclis özelinde ayrı ayrı yapılan söylem analizlerine ek olarak mukayeseli bir çerçeveden bakmanın gerekliliğine inanılmaktadır.

Birinci Meclis ve İkinci Meclis'in açılış şartları göz önünde bulundurulduğunda, her iki Mecliste de alınan kararlar, gündem konuları, vurgulanan esaslar gibi hususlarda farklılıklar olduğunu kabul etmek; bu noktada Meclis'te geçen konuşmaların da içinde bulunulan durumla ilişkilendirilebileceğini anlamak önemlidir. Birinci TBMM, olağanüstü bir şekilde kurulmuş ve Kurtuluş Savaşı sürecini yönetmiş, son derece demokratik yapısıyla Türk siyasal hayatında hayati bir yere sahipken İkinci Meclis de aldığı kararlar ve yönetim anlayışında gerçekleştirilen reformlar bakımından önemlidir. Ancak süreci birbirinin devamı olarak işleyen ve temel gayesinin millet iradesini tecelli ettirmek olan Meclis(ler) bakımından ele aldığımızda, analize değer birtakım değişimlerin varlığı tespit edilmiştir.

Birinci Meclis'te, ekseriyetle Meclis'in ilk yasama dönemlerinde, Saltanat ve Hilafet makamlarının kurtarılması gayesi doğrudan millet iradesi ile ilişkilendirilmiştir. Yönetim şeklini değiştirmekten öte, milli irade kapsamına alınan husus öncelikli olarak Saltanat ve Hilafet'i korumak olmuştur. Ancak bu durum, İkinci Mecliste Cumhuriyet'i kurmak ve korumak ile onu pekiştirmek şeklinde bir değişime uğramıştır. Diğer bir deyişle, milli iradenin varlığı Cumhuriyet'in kurulmasında kendisini göstermiştir. Bu açıdan İkinci Meclis tutanaklarında siyasal ve toplumsal reformların yapılmasının milli irade çerçevesinde ele alındığı görülmüştür. Toplumsal dizayn sürecinde milli irade kavramı önemli bir araç olmuştur.

Meclis tutanaklarında dikkat çeken bir diğer husus ise Birinci Meclis tutanaklarında geçen milli irade söylemlerinde yoğunlukla dini referansların varlığıdır. Gözle görülür bir biçimde Birinci Meclis tutanaklarında, milli iradenin sağlanması hem milletin azim ve kararlılığına hem de aynı oranda Yaraticının iznine dayandırılmaktadır. Bu önemli vurgu, Birinci Meclis'in yapısal olarak da İkinci TBMM'den farklı olduğuna işaret eder. Dini söylemler, Birinci Meclis'te toplumu harekete geçirip Millî Mücadele kapsamında bir zafer elde edilmesinde önemli bir araç iken İkinci Meclis döneminde bu kapsamdaki referansların yoğunluğunun azaldığı görülmektedir.

Birinci Meclis'in olağanüstü şartlar altında açılmış olmasına rağmen son derece demokratik örgütlenme yapısı, onu hem Türk siyasal hayatı açısından eşsiz bir konuma yerleştirmekte hem de milli irade söylemi özelinde önemli bir

kaynak olarak değerlendirmeye yol açmaktadır. Bu noktada Birinci Meclis'in açıldığı ilk dönemde yapılan millet iradesi vurgusu ve Millî mücadelenin temel gaye olarak sunulması gerçeği, zaman içinde Birinci Meclis'e göre daha otoriter olarak tanımlanabilecek İkinci TBMM'nin söylem bağlamını ve sıklığını bizlere sorgulatmıştır. Bununla ilgili olarak Birinci Meclis son yasama dönem tutanaklarında, irade-i milliyenin irade-i şahsiyeye dönüşmesi tehlikesi (irade-i seniyye terk edildiği bir vakitte, halkın yerine başka/yeni bir kimsenin karar verici tek mercii olması) üzerine gruplar arasında tartışmalar yaşandığı da görülmektedir.

Sonuç olarak, siyasal alanda dilsel değişimin izlerini -bizatihi siyasal gelişmeler üzerinden- sürmeyi amaçlayan bu çalışma, farklı bilimsel alanların birlikteliğinden beslenerek Birinci ve İkinci TBMM tutanaklarında geçen milli irade kavramına yönelik söylem analizi çerçevesinde hazırlanmıştır. Söylemin toplumsal, siyasal ve kültürel bir form olarak zuhur ettiği ve değişebileceği; siyasi olayların etkisi altında bağlam ve kullanım sıklıklarında farklılıklar olabileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Zira Türkiye'de siyasal değişimin yansımaları iktisadi, sosyolojik, hukuki vb. pek çok açıdan ele alınsa da bu değişimlerin dilsel açıdan kısır kaldığı düşünülmektedir.

Yapılan bu çalışma, milli irade kavramı özelinde birtakım bulguları sunarken aynı zamanda Türk siyasal hayatı için de öneminden şüphe duyulmayacak Meclis dönemlerinin karakteristiğine dair bazı hususları açığa çıkartır. Bu, Birinci Meclis'in Türk siyasi tarihinde eşine zor rastlanır türden bir yapıya sahip olması; özünde, halk yönetiminin resmi olarak kabul edildiği İkinci TBMM'ye kıyasla halk iradesini asli manada savunduğu düşüncesidir. Bu noktadan hareketle siyasi terminolojiye ait temel kavramlar ile daha geniş çaplı incelemeler yapılarak çalışmanın geliştirilmesi ve ileri araştırmalarla siyaset bilimi alanında dilsel analizlerin öneminin açığa çıkarılabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (2006). *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, Ankara: İmge Yayınları.
- Ball, T.; James F. ve Russell L. H. (1989). *Political Innovation and Conceptual Change*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*, Cambridge: Polity Press.
- Connolly, W. E. (1993). *The Terms of Political Discourse*, Third Edition, Oxford & Cambridge: Blackwell.
- Corcoran, P.E. (1990). "Language and Politics", içinde David L. Swanson and Dan Nimmo (der.), *New Directions in Political Communication*, 51-85.

- Fairclough, N. (1995). *Media Discourse*, 1st Edition, London: Edward Arnold Press.
- Fairclough, N. (2011). "Discursive Hybridity and Social Change in Critical Discourse Analysis", (yayınlanmamış ders notları), online kaynak: https://www.academia.edu/3776026/Discursive_hybridity_and_social_change_in_Critical_Discourse_Analysis_2011_, Erişim tarihi: 21.11.2019
- Farr, J. (1989). "Understanding Conceptual Change Politically", içinde Terence Ball; James Farr ve Russell L. Hanson (der.) *Political Innovation and Conceptual Change*, Cambridge: Cambridge University Press, 24-49.
- Gadamer, H. G. (1995). "Hermeneutik", *Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar*, Doğan Özlem (der. & çev.), Ankara: Ark Yayınevi.
- Gal, S. (2006). "Language, Its Stakes and Its Effects", içinde Robert E. Goodin (der.). *The Oxford Handbooks of Political Science*, Oxford: Oxford University Press.
- Güngör, S. (2014). "Türk Siyasetinde Dil Kullanımı: Siyasal Parti Liderlerinin TBMM Grup Konuşmalarında Siyasal Söylem Analizi", *Yasama Dergisi*, No: 26, 65-88.
- Michaels, L. ve Christopher R. (1980). *The State of Language*, California: The University of California Press.
- Mill, J. S. (1977). "Use and Abuse of Political Terms", *Essays on Politics and Society*, Routledge and Kegan Paul: University of Toronto Press, 1-14.
- Mutlu, E. (2008). *İletişim Sözlüğü*, Ankara: Ayraç Kitabevi.
- Norberg, J. (2015). "Concepts, Political", *The Encyclopaedia of Political Thought*, First Edition, Michael T. Gibbon (der.), New Jersey: John Wiley & Sons, Ltd., 1-12.
- Ornatowski, C. M. "The Idea of Politics in 'Political' Rhetoric", *Forum Artis Rhetoricae*, Special issue on "Politics and Political Activity". April-June 2012/2, 7-21.
- Rorty, R. (1967). *The Linguistic Turn*, Chicago: University of Chicago Press.
- Rousseau, J.J. (1994). *Toplum Sözleşmesi*, (Vedat Günyol, çev.), İstanbul: Adam Yayınları.
- Sunar, İ. (1986). *Düşün ve Toplum*, Ankara: Birey ve Toplum.
- Teziç, E. (2005). *Anayasa Hukuku*, İstanbul: Beta.
- Tunaya, T. Z. (2016). Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938): Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi, 4. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turan, R. (1995). "Millî İrade ve Amasya Mülakatı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11 (31): 287-293.
- Van D., Teun A. (2001). "Critical Discourse Analysis", *The Handbook of Discourse Analysis*, Deborah Schiffrin, Deborah Tannen ve Heidi E. Hamilton (der.), New Jersey: Blackwell Publishers Ltd., 352-372.
- Van D.- Teun A. (2004). "Text and Context of Parliamentary Debates", *Cross-Cultural perspectives on Parliamentary Discourse*, Paul Bayley (der.), Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 339-372.
- Williams, R. (2016). *Anahtar Sözcükler*, Savaş Kılıç, (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Belgesel Kaynaklar

TBMM ZABIT CERİDELERİ

TBMM GİZLİ CELSE ZABITLARI